

Atodiad C: Asesiad o'r Effaith ar yr Iaith Gymraeg

1. Asesiad o Effaith

Nod ac amcan yr Asesiad o'r Effaith hwn ar y Gymraeg yw gweld a fydd y cynigion ar gyfer cau yn cael effaith andwyol ar ddefnyddio'r Gymraeg yn llysoedd a thriwilysoedd Cymru. Yr egwyddorion arweiniol yng nghyswllt yr asesiad hwn yw cydraddoldeb ieithyddol fel y'i datganir yng Nghynllun Iaith Gymraeg Gwasanaeth Llysoedd a Thriwilysoedd EM a'r ffaith fod y Gymraeg yn iaith swyddogol yng Nghymru.

Wrth ddrafftio'r asesiad effaith hwn, ystyriwyd yr ymatebion a gafwyd i'r ymgynghoriad a oedd yn cyfeirio'n uniongyrchol at ddarparu gwasanaethau Cymraeg yn ystad Gwasanaeth Llysoedd a Thriwilysoedd EM.

Er mwyn asesu effaith cynigion yr ymgynghoriad ar allu Gwasanaeth Llysoedd a Thriwilysoedd EM i ddarparu gwasanaeth Cymraeg, defnyddiodd Gwasanaeth Llysoedd a Thriwilysoedd EM Cymru y wybodaeth ganlynol:-

- Data o gyfrifiad 2011 mewn perthynas â siaradwyr Cymraeg ymhob ardal awdurdod lleol;
- Ei restr ei hun o staff sy'n siarad Cymraeg;
- Ei restr ei hun o staff sy'n dysgu Cymraeg;
- Manylion nifer yr ynadon sy'n siarad Cymraeg ymhob un o'r ardaloedd cyfiawnder lleol;
- Ystadegau ar y defnydd o'r Gymraeg mewn gwrandawliadau llys;
- Contract rheoli pob cyfleuster gyda G4S sydd, ymysg gwasanaethau eraill, yn darparu swyddogion diogelwch y llysoedd; a
- Ei restr ei hun o gyfarpar cyfieithu.

2. Y Gofyniad Cyfreithiol

Mae Adran 22(1) o Ddeddf yr Iaith Gymraeg 1993 yn darparu fel hyn: Mewn unrhyw achos cyfreithiol yng Nghymru gall yr iaith Gymraeg gael ei siarad gan unrhyw barti, tyst neu berson arall sy'n dymuno ei defnyddio, yn amodol ar adegau pan fydd yr achos yn cael ei gynnal mewn llys nad yw'n Llys Ynadon bod rhybudd digonol yn cael ei roi ymlaen llaw fel sy'n ofynnol gan reolau llys; ac fe wneir unrhyw ddarpariaeth sydd ei hangen ar gyfer cyfieithu, yn unol â hynny.

Mae Adran 5 o Gynllun Iaith Gymraeg Gwasanaeth Llysoedd a Thriwilysoedd EM yn trafod 'Ymdrin â'r cyhoedd Cymraeg eu hiaith'. Yn berthnasol iawn i'r ymgynghoriad y mae is-adrannau 5.10 Cyfathrebu Wyneb-Wyneb, ac adrannau 5.18 i 5.26, sy'n ymwneud â chynnal achosion cyfreithiol.

Ceir arweiniad ar ddefnyddio'r Gymraeg mewn achosion llys yn y dogfennau canlynol:-

- Cyfarwyddyd Ymarfer yn ymwneud â defnyddio'r Gymraeg mewn achosion yn y llysoedd sifil yng Nghymru;
- Y Cyfarwyddyd Ymarfer Troseddol Cyfunol;
- Y Protocol ar ddefnyddio'r Gymraeg yn y llys ynadon.

Mae defnyddio'r Gymraeg mewn gwrandawliadau llys hefyd yn ddibynnol ar ffactorau y tu hwnt i reolaeth Gwasanaeth Llysoedd a Thriwilysoedd EM. Dyma rai enghreifftiau:-

- Cyfreithwyr ar ddyletswydd ddim yn rhoi gwybod am hawl eu cleientiaid i ddefnyddio'r Gymraeg mewn achosion llys;
- Y mae prinder ymarferwyr cyfreithiol Cymraeg mewn rhai rhannau o Gymru;
- Diffyg hyder siaradwyr Cymraeg i ddefnyddio'r iaith mewn sefyllfaoedd ffurfiol fel ystafelloedd llys;
- Cyfansoddiad ieithyddol meinciau ynadon;
- Dim capasiti i gynnal gwasanaethau cyfryngu yn y Gymraeg yng Ngogledd Cymru;
- Dim digon o siaradwyr Cymraeg yn y gwasanaethau cymorth i'r llys, cyfryngwyr er enghraifft.

Er mwyn deall yn well y rhwystrau i ddefnyddio'r Gymraeg mewn gwrandawliadau llys, bu Uned Gymraeg Gwasanaeth Llysoedd a Thriwilysoedd EM yn gweithio gyda Phrifysgol Bangor fel rhan o raglen ôl-radd Mynediad at Gyrsiau Meistr. Nododd yr ymchwil nifer o ffactorau sy'n dylanwadu ar ddefnydd siaradwyr Cymraeg o'r Gymraeg yn y llys. Roedd y rhain yn ymwneud â hyder, newid codau a ffurfioldeb y llys. Ymysg ffactorau eraill mewn achosion troseddol yw bod y rhan fwyaf o ddatganiadau gan yr heddlu yn cael eu hysgrifennu yn Saesneg, a bod hyn, felly, yn dylanwadu ar y defnydd o'r iaith yn y gwrandawliad.

Roedd yr ymchwil yn cadarnhau canfyddiadau ymchwiliad blaenorol a gynhaliwyd gan Cwmni Iaith yn 2008 ar ran Bwrdd Cyfiawnder Troseddol Gogledd Cymru, sef 'Provision of Welsh Language Choice in the North Wales Criminal Justice Sector' a dyma rai o'r casgliadau:-

- Roedd y ddarpariaeth o ddewis o wasanaethau yn Gymraeg neu Saesneg gan asiantaethau ar draws sector Cyfiawnder Troseddol Gogledd Cymru yn anghyson;
- Mae'r cofrestrau iaith a ddefnyddir gan yr holl asiantaethau yn y sector cyfiawnder ar gyfer cyfathrebu llafar ac ysgrifenedig yn ffactor pwysig wrth bennu a fydd defnyddwyr gwasanaethau'n dymuno defnyddio'r Gymraeg wrth gyfathrebu gyda'r asiantaethau;
- Mae diffyg hyder siaradwyr Cymraeg yn gyffredinol wrth ymdrin â materion swyddogol drwy gyfrwng y Gymraeg yn ymestyn hefyd i weithwyr proffesiynol sy'n siarad Cymraeg a staff eraill sy'n siarad Cymraeg ar draws y sector; ac
- Nid yw'r cyhoedd yn gwahaniaethu rhwng y gwahanol asiantaethau cyfiawnder troseddol.

Dylai Gwasanaeth Llysoedd a Thribiwnlysoedd EM Cymru allu canfod ymlaen llaw a yw unigolyn yn dymuno defnyddio'r Gymraeg mewn gwrandawriad llys, naill ai drwy lenwi ffurflenni Cymraeg mewn achosion sifil, dewisiadau wedi'u cofnodi ymlaen llaw mewn llys ynadon yn cael eu trosglwyddo i Lys y Goron neu'n uniongyrchol drwy gyfarfodydd rheoli achosion. Yn yr achosion hynny mewn llysoedd ynadon sy'n cael eu hanfon i dreial, pennir y dewis iaith drwy lenwi'r ffurflen 'Paratoi ar gyfer treial effeithiol yn y Llys Ynadon'.

Mae pob llys yn arddangos poster yn nodi bod croeso i bobl ddefnyddio'r Gymraeg mewn gwrandawriadau llys.

3. Gallu ieithyddol

Bydd yr asesiad effaith hwn yn ystyried gallu ieithyddol Gwasanaeth Llysoedd a Thribiwnlysoedd EM i hwyluso'r defnydd o'r Gymraeg mewn gwrandawriadau llys o safbwynt staff a barnwyr.

3.1 Y Farnwriaeth a'r Ynadaeth

Yng nghyswllt yr ynadaeth a phroffil ieithyddol pob mainc, mater i Bwyllgorau Cyngori unigol yw hyn, gan mai'r rhain, yn hytrach na Gwasanaeth Llysoedd a Thribiwnlysoedd EM, sy'n argymhell enwau i'w penodi yn ynadon i'r Arglwydd Ganghellor. Wrth ragweld faint o ynadon i'w recriwtio am gyfnod penodol, dylai Pwyllgorau Cyngori ystyried faint o swyddi gwag ddylai gael eu hysbysebu fel swyddi lle mae'r gallu i siarad ac ysgrifennu Cymraeg yn hanfodol. Bydd hyn yn dibynnu ar nifer yr ynadon dwyieithog ar y fainc dan sylw ar y pryd ac ar faint o ymddeoliadau a ragwelir. Ar hyn o bryd mae 204 o ynadon sy'n siarad Cymraeg yng Nghymru. Ceir canran uwch o ynadon Cymraeg eu hiaith yn yr ardaloedd hynny o Gymru lle mae nifer y siaradwyr Cymraeg ar ei uchaf e.e. Gwynedd, Ynys Môn a Sir Gaerfyrddin.

O ran y farnwriaeth broffesiynol, bydd Gwasanaeth Llysoedd a Thribiwnlysoedd EM Cymru yn hysbysu'r Comisiwn Penodiadau Barnwrol am unrhyw ofynion yng nghyswllt y Gymraeg pan fydd swyddi gwag yn codi. Mae penderfyniad ynghylch a yw sgiliau ieithyddol Cymraeg yn hanfodol ar gyfer swydd farnwrol yn seiliedig ar leoliad y swydd wag ac ar gyngor gan y Barnwyr Llywyddol, Barnwr Cyswllt yr Adran Deulu a gwybodaeth ystadegol Gwasanaeth Llysoedd a Thribiwnlysoedd EM ei hun ar y defnydd o'r Gymraeg mewn gwrandawriadau llys. Hefyd, mae'r Arglwydd Ganghellor wedi cymeradwyo meini prawf cymhwysedd anstatudol ar gyfer swyddi gwag yng Nghymru sef bod angen i ymgeiswyr am swyddi yng Nghymru fod yn deall neu'n gallu dod i ddeall y drefn gweinyddu cyfiawnder yng Nghymru, gan gynnwys deddfwriaeth sy'n berthnasol i Gymru a'r trefniadau datganoli sy'n bodoli yng Nghymru.

Yng Nghymru ar hyn o bryd mae gennym saith Barnwr Cylchdaith sy'n siarad Cymraeg, tri Dirprwy Farnwr Cylchdaith, saith Barnwr Rhanbarth a 12 Dirprwy Farnwr Rhanbarth. Mae gennym saith Cofiadur sy'n siarad Cymraeg, tri Barnwr Tribiwnlys Cyflogaeth a phum Barnwr Nawdd Cymdeithasol a Chynnal Plant.

Mae gan y Coleg Barnwrol Bwyllgor Hyfforddiant Cymraeg sy'n edrych ar faterion yn ymwneud â'r Gymraeg ac yn 2014 cynhaliodd seminar dau ddiwrnod ar gyfer aelodau o'r farnwriaeth sy'n siarad Cymraeg i wella'u hyder yn llywyddu dros achosion yn y Gymraeg.

Mae'r Comisiwn Penodiadau Barnwrol hefyd yn paratoi Cynllun iaith Gymraeg am y tro cyntaf. Dyma gydnabyddiaeth bellach fod y gofynion yng nghyswllt penodiadau barnwrol yn wahanol yng Nghymru.

3.2 Staff Gwasanaeth Llysoedd a Thribiwnlysoedd EM

Ar hyn o bryd, mae gan Wasanaeth Llysoedd a Thribiwnlysoedd EM Cymru 111 aelod staff sy'n siarad Cymraeg, sef 13% o'r holl weithlu yng Nghymru. Mae ganddo hefyd 22 aelod staff sy'n dysgu Cymraeg, gyda'u gwersi'n cael eu darparu yn y gwaith ac yn cael eu hariannu gan Wasanaeth Llysoedd a Thribiwnlysoedd EM. Dyma leoliad ein dysgwyr:-

- Canolfan Cyfiawnder Troseddol Caernarfon - un aelod o'r staff gweinyddol ar lefel ganolradd;
- Llys Sifil a Llys Teulu Caernarfon - un aelod o'r staff gweinyddol ar lefel ganolradd;
- Llys Ynadon Llandudno - 2 gynghorydd cyfreithiol ac 1 arweinydd tîm cyfreithiol ar lefel Mynediad;
- Llysoedd Barn yr Wyddgrug – 2 gynghorydd cyfreithiol ar lefel Ganolradd;
- Llys Sirol Castell-nedd – 2 staff gweinyddol ar lefel Sylfaen;
- Llysoedd Barn Pen-y-bont ar Ogwr – 1 cynghorydd cyfreithiol ac un dirprwy glerc ynadon ar lefel Ganolradd;
- Llys Sifil a Llys Teulu y Coed Duon - pump aelod o'r staff gweinyddol ar lefel ganolradd;
- Llys Ynadon Caerdydd – 2 aelod o'r staff gweinyddol ar lefel Sylfaen;
- Canolfan Cyfiawnder Sifil Caerdydd - 2 aelod o'r staff gweinyddol ar lefel ganolradd;
- Llys Ynadon Casnewydd – 1 rheolwr cyfreithiol ar lefel Ganolradd; a
- Tîm Cyllid - y Pennaeth Cyllid ar lefel Ganolradd/Uwch.

Yn ogystal, mae Uned Iaith Gymraeg bwrsadol yng Nghanolfan Cyfiawnder Troseddol Caernarfon sy'n gyfrifol am weinyddu'r Cynllun iaith Gymraeg o ddydd i ddydd ac am ddarparu gwasanaeth cyfeithu ysgrifenedig ac ar y pryd i staff a defnyddwyr y llysoedd. Mae gan yr Uned 12 aelod staff dwyieithog ar hyn o bryd gan gynnwys Swyddog Polisi'r Gymraeg a Phennaeth Gwasanaethau Iaith Gymraeg.

Y mae rhwydwaith o 33 o Hyrwyddwyr y Gymraeg ar gael ar gyfer pob llys/swyddfa ledled Cymru a rhan o'u rôl yw hyrwyddo a hwyluso'r defnydd o'r Gymraeg yn eu swyddfeydd.

Yng nghyswllt rheoli'r gweithlu, mae Gwasanaeth Llysoedd a Thribiwnlysoedd EM ar hyn o bryd yn diwygio ei ganllawiau i reolwyr recriwtio ar ofynion y Gymraeg; sicrhau bod sgiliau yn y Gymraeg yn rhan o'r drafodaeth mewn cyfarfodydd Newid y Gweithlu; ac ystyried sgiliau Cymraeg wrth gymeradwyo, neu fel arall, geisiadau gan staff i adael o dan unrhyw gynlluniau Ymadael yn Gynnar Gwirfoddol posibl yn y dyfodol.

Bydd y sgiliau ieithyddol o fewn y llysoedd a restrir fel rhan o'r ymgynghoriad yn cael sylw yn unigol yn y naratif ar gyfer pob llys isod.

4. Dadansoddiad fesul Llys

Yn y dadansoddiad sy'n dilyn, bydd y cyfeiriadau at Gyfrifiad 2011 yn cyfeirio at ganrannau'r bobl yn ardaloedd yr awdurdodau lleol a gofnodir fel pobl sy'n gallu siarad Cymraeg.

Wrth ystyried effaith y cau posibl ar y Gymraeg, tybir ar hyn o bryd y bydd pob aelod staff yn symud i'r llysoedd derbyn sy'n cael eu henwi.

Yn olaf, bydd y dadansoddiad yn cyfeirio at y nifer presennol o ynadon sy'n siarad Cymraeg ar bob mainc. Os cymeradwyir y cynigion ar gyfer cau, bydd yn rhaid ystyried y cwestiwn o uno Ardaloedd Cyfiawnder Lleol. Ni all yr asesiad hwn roi sylwadau ymlaen llaw ar ganlyniad unrhyw ymgynghori o'r fath. Ond, bydd gostyngiad yn nifer yr Ardaloedd Cyfiawnder Lleol, ac felly yn y meinciau, yn cryfhau'r ddarpariaeth Gymraeg yn yr ynadaeth, gan y bydd cronfa fwy o ynadon sy'n siarad Cymraeg ar gael mewn Ardaloedd Cyfiawnder Lleol mwy.

Ynys Môn

Cau Llys Ynadon Caergybi a Llys Sifil a Llys Teulu Llangefni

Yn ôl data o gyfrifiad 2011, mae 57.2% o boblogaeth Ynys Môn yn siarad Cymraeg, gostyngiad 2.9% ers 2001. Mae'r ganran hon gryn dipyn yn uwch na'r ganran ar gyfer Cymru i gyd, sef 19%. Yn ôl Adroddiad Monitro diwethaf Gwasanaeth Llysoedd a Thribiwnlysoedd EM i Gomisiynydd y Gymraeg, roedd canran y staff Cymraeg yng Nghanolfan Cyfiawnder Troseddol Caernarfon yn 82%, sy'n uwch na'r ffigurau cyffredinol yn y cyfrifiad ar gyfer Gwynedd. O fewn y ffigur hwn, mae digon o dywyswyr sy'n siarad Cymraeg, a digon o gynghorwyr cyfreithiol i allu darparu gwasanaeth Cymraeg i ddefnyddwyr llys.

Does dim staff wedi'u lleoli'n barhaus yn Llys Ynadon Caergybi nac yn Llys Sifil a Llys Teulu Llangefni, ac ar hyn o bryd mae'r ddau lys yn cael eu gweinyddu gan Ganolfan Cyfiawnder Troseddol Caernarfon a Llys Sifil a Llys Teulu Caernarfon.

O dan y trefniadau presennol, rhaid i gynghorwyr cyfreithiol Cymraeg o Gaernarfon fynychu gwrandawriadau llys yn Nolgellau a Chaergybi sydd weithiau'n golygu bod yn rhaid defnyddio cynghorwyr cyfreithiol Saesneg o Llys Ynadon Llandudno yn llysoedd Caernarfon. Ar ôl cau'r llysoedd, rhagwelir y bydd yr arfer hwn yn lleihau os nad yn dod i ben.

Yn ystod 2014/15 cafwyd cyfanswm o 72 gwrandawriad yn Llys Ynadon Caergybi lle defnyddiwyd y Gymraeg.

Gweinyddir Llys Sifil a Llys Teulu Llangefni o Lys Sifil a Llys Teulu Caernarfon. Does dim staff yn gweithio'n barhaus yn y llys, dim ond ar y diwrnodau hynny pan mae'r llys yn eistedd. Y mae naw aelod staff sy'n siarad Cymraeg yn Llys Sifil a Llys Teulu Caernarfon ar hyn o bryd ac un arall yn dysgu Cymraeg ar lefel Ganolraddol.

Yn 2014/15, defnyddiwyd y Gymraeg mewn 19 achos a gynhaliwyd yn Llys Sifil a Llys Teulu Llangefni. Yn yr un cyfnod, defnyddiwyd y Gymraeg mewn 179 achos yn Llys Sifil a Llys Teulu Caernarfon.

O ran yr ynadaeth, mae 14 ynad sy'n siarad Cymraeg ar Fainc Ynys Môn a 48 ar Fainc Gwynedd.

Does dim offer cyfieithu yn Llys Ynadon Caergybi. Mae system gyfieithu sylfaenol yn Llys Sifil a Llys Teulu Llangefni sy'n gallu cofnodi cyfieithiadau. Gellid symud y system hon i lys arall yn rhydd petai raid.

Yn olaf, mae gan Ganolfan Cyfiawnder Troseddol Caernarfon systemau cyfieithu integredig yn nwy ystafell Llys y Goron ac yn Llys Ynadon 2 er mwyn hwyluso'r gwaith o gyfieithu a recordio tystiolaeth.

Gwynedd

Cau Llys Ynadon a Llys y Goron Dolgellau

Yn ôl data o gyfrifiad 2011, roedd 65.4% o boblogaeth Gwynedd yn siarad Cymraeg, gostyngiad 3.6% ers 2001.

Bydd y rhan fwyaf o waith Dolgellau yn symud i Ganolfan Cyfiawnder Troseddol Caernarfon lle mae nifer digonol o siaradwyr Cymraeg. Hefyd, mae ein Huned Iaith Gymraeg wedi'i lleoli yn y Ganolfan hon ac mae cyfieithwyr yn rhan o'r tîm hwn. Yn yr achosion hynny lle gwneir penderfyniad ad hoc i ddefnyddio'r Gymraeg, byddwn mewn sefyllfa well i ddarparu cyfieithwyr ar y pryd os bydd achosion Ynys Môn a Gwynedd yn cael eu clywed mewn un lleoliad. Gall hyn arwain at amseroedd aros is i dystion/diffynyddion.

Yn ystod 2014/15, cofnodwyd 24 o achosion lle defnyddiwyd y Gymraeg yn Llys Ynadon Dolgellau. Nid eisteddodd Llys y Goron Dolgellau o gwbl yn ystod y flwyddyn adrodd.

Does dim offer cyfieithu yn Llys Ynadon Dolgellau. Os bydd angen cyfieithu i'r Gymraeg mewn unrhyw achos, rhaid cael yr offer cyfieithu symudol o Ganolfan Cyfiawnder Troseddol Caernarfon.

Does dim staff ar gael yn barhaus yn y llys hwn.

Cyfuno Llys Sifil a Llys Teulu Caernarfon o fewn Canolfan Cyfiawnder Troseddol Caernarfon

Yn yr ymgynghoriad cyfeiriwyd at gyfuno Llys Sifil a Llys Teulu Caernarfon o fewn Canolfan Cyfiawnder Troseddol Caernarfon i greu un canolfan aml-awdurdodaeth. Bydd hyn yn canoli rhagor ar yr adnoddau Cymraeg mewn un man, gan gryfhau'r ddarpariaeth gyffredinol ar gyfer Gwynedd ac Ynys Môn.

O ran yr ynadaeth, mae 14 ynad sy'n siarad Cymraeg ar Fainc Ynys Môn a 48 ar Fainc Gwynedd.

Mae dwy system gyfieithu integredig yn Llys Sifil a Llys Teulu Caernarfon y gellid eu symud i lysoedd eraill. Fel y nodwyd eisoes, mae system gyfieithu gynhwysfawr yng Nghanolfan Cyfiawnder Troseddol Caernarfon.

Sir Ddinbych

Cau Llys Ynadon (Troseddol) Prestatyn

Ar hyn o bryd, does dim staff wedi'u lleoli'n barhaus yn Llys Ynadon Prestatyn. Gweinyddir gwaith troseddol Prestatyn gan Lys Ynadon Llandudno. Yn ôl data cyfrifiad 2011, roedd 24.6% o boblogaeth Sir Ddinbych a 27.4% o boblogaeth Conwy yn siarad Cymraeg. Felly, y ffigur ar gyfartaledd ar gyfer y ddwy ardal awdurdod lleol ydy 26%. Mae'r cynnig yn nodi y bydd y gwaith o Brestatyn yn cael ei glywed yn Llandudno. Ar hyn o bryd, mae gan Landudno ddau aelod staff sy'n siarad Cymraeg. Mae hyn yn cyfateb i 18% ac felly islaw'r cyfartaledd ar gyfer y ddwy sir.

O'r ddau sy'n siarad Cymraeg yn Llys Ynadon Llandudno, mae un yn aelod o'r tîm gweinyddol ac mae un yn gynghorydd cyfreithiol. Bydd angen i Wasanaeth Llysoedd a Thribiwnlysoedd EM ystyried dulliau eraill o sicrhau bod gwasanaeth Cymraeg ar gael yn y llys hwn os na all nifer y staff ar hyn o bryd ddiwallu'r galw.

Yn olaf, mae tri cynghorydd cyfreithiol yn Llandudno yn dysgu Cymraeg ar hyn o bryd, ac yn dod i ddiwedd y cwrs lefel Mynediad.

Yn ystod 2014/15, cofnodwyd un achos ym Mhrestatyn lle roedd gofyniad ynghylch y Gymraeg a chlywyd 15 achos Cymraeg yn Llys Ynadon Llandudno.

Ar hyn o bryd mae 14 ynad sy'n siarad Cymraeg ar Fainc Conwy ac 8 ar Fainc Sir Ddinbych.

Mae system gyfieithu ar gael yn Llys 3 ym Mhrestatyn, y gellir ei defnyddio yn y dyfodol pan na fydd rhagor o waith troseddol ym Mhrestatyn, y gwaith hwnnw i'w ddisodli gan waith teulu a gwaith sifil.

Wrecsam

Cau Canolfan Gwrandawiadau Tribiwnlys Rhyd Broughton

Mae Tribiwnlys Wrecsam (Rhyd Broughton) yn cynnal gwrandawiadau apêl y Tribiwnlys Nawdd Cymdeithasol a Chynnal Plant ar gyfer Gogledd Cymru. Does dim staff wedi'u lleoli yn y lleoliad hwn. Y mae dau glerc tribiwnlys teithiol sy'n siarad Cymraeg yng Ngogledd Cymru, ac mae staff llysoedd sifil a llysoedd teulu sy'n siarad Cymraeg hefyd yn cael eu hyfforddi ar hyn o bryd i fod yn glercod mewn gwrandawiadau tribiwnlys. Mae hyn yn rhoi hyblygrwydd i Wasanaeth Llysoedd a Thribiwnlysoedd EM Cymru o ran darparu clerc sy'n siarad Cymraeg ar gyfer gwrandawiadau'r tribiwnlys.

Ni chafwyd achosion â gofyniad o ran y Gymraeg yn Wrecsam yn 2014/15. Cofrestrwyd dau achos ym mlwyddyn ariannol 2013/14.

Mae tri aelod staff Cymraeg yn Llys Sifil a Llys Teulu Wrecsam a naw yn Llysoedd Barn yr Wyddgrug.

Does dim system gyfieithu yn Rhyd Broughton.

Powys

Cau Llysoedd Barn Aberhonddu

Does dim staff wedi'u lleoli yn Aberhonddu. Cyflawnir ei holl swyddogaethau gweinyddol yn Llys Cyfun Merthyr Tudful.

Does dim staff wedi'u lleoli yng Nghanolfan Cyfiawnder Llandrindod. Gweinyddir holl waith y Ganolfan o Ganolfan Cyfun Merthyr Tudful.

Mae gan Lys Cyfun Merthyr Tudful un siaradwr Cymraeg. Ond fel rhan o'r ymgynghoriad, argymhellwyd y gallai staff o Lys Ynadon Pontypridd symud i Ferthyr Tudful. Mae un siaradwr Cymraeg ym Mhontypridd. Petai'r llys yn symud, byddai nifer y siaradwyr Cymraeg yn Llys Cyfun Merthyr Tudful yn cynyddu o un i ddau.

Mae gan Lys Ynadon Abertawe bedwar siaradwr Cymraeg, sef 8% o holl staff y llys.

Yn ystod 2014/15, un achos a gafwyd lle defnyddiwyd y Gymraeg yn Llysoedd Barn Aberhonddu. Ni chafwyd achosion drwy gyfrwng y Gymraeg yn Aberhonddu yn 2013/14. Ym Merthyr Tudful, cafwyd un achos yn Llys y Goron â gofyniad o ran y Gymraeg yn 2014/15. Yn 2013/14, cafwyd chwe achos sifil a dau achos troseddol â gofyniad o ran y Gymraeg.

O ran Llys Ynadon Abertawe yn yr un ddwy flynedd, ni chafwyd dim achos yn y Gymraeg yn 2014/15 ac un yn 2013/14.

Ar hyn o bryd, dim ond un aelod o fainc Brycheiniog a Sir Faesyfed sy'n siarad Cymraeg a chwech ar Fainc Gorllewin Morgannwg.

Mae system gyfieithu hybrid symudol yn Llys Cyfun Merthyr Tudful, ond dim system ar gael yn Aberhonddu.

Sir Gaerfyrddin

Cadw Canolfan Gwrandawiadau Caerfyrddin ar gyfer gwaith Sifil, Teulu, Tribiwnlys a Phroffiant

Yn ôl cyfrifiad 2011, roedd 43.9% o boblogaeth Sir Gaerfyrddin yn siarad Cymraeg, gostyngiad 6.4% ers cyfrifiad 2001. Yn Sir Gaerfyrddin ar hyn o bryd mae gan Wasanaeth Llysoedd a Thribiwnlysoedd EM Cymru lysoedd yng Nghaerfyrddin a Llanelli. Yn y tri llys, mae 33 aelod staff ar gael, gyda chanran y staff sy'n siarad Cymraeg yn 18%.

Ar hyn o bryd un aelod staff o'r chwech aelod sydd yno sy'n siarad Cymraeg yng Nghanolfan Gwrandawiadau Caerfyrddin ar gyfer gwaith Sifil, Teulu, Tribiwnlys a Phrofiant.

Yn ystod 2013/14 cafwyd un achos â gofyniad Cymraeg yng Nghanolfan Gwrandawiadau Caerfyrddin ar gyfer gwaith Sifil, Teulu, Tribiwnlys a Phrofiant a dau achos yn 2014/15.

Mae system gyfieithu integredig mewn un ystafell llys y gellir ei symud i leoliad arall os bydd raid.

Cau Llysoedd Barn Caerfyrddin (Neuadd y Sir)

Does dim staff yn gweithio yn Neuadd y Sir, Caerfyrddin a gweinyddir a chefnogir gwaith yr ynadon gan Lys Ynadon Llanelli lle mae pum siaradwr Cymraeg. O ran Llys y Goron Caerfyrddin, ni fydd symud y gwaith i Abertawe yn cael effaith niweidiol ar y defnydd o'r Gymraeg gan y bydd yr holl waith yn cael ei brosesu o hyd yn Llys y Goron Abertawe.

Cofnodir gwrandawiadau yn y Llys Ynadon ar gyfer Caerfyrddin sydd ag elfen o Gymraeg o dan Llanelli/Caerfyrddin. Yn 2013/14 cafwyd naw achos rhwng y ddau lys a naw hefyd yn 2014/15. Un achos a gafwyd yn Llys y Goron Caerfyrddin â gofyniad o ran y Gymraeg yn 2013/14 a dim yn 2014/15.

Does dim system gyfieithu wifredig yng Nghaerfyrddin i hwyluso'r defnydd o'r Gymraeg mewn achosion llys. Mewn gwrandawiadau yn Llys y Goron, rhaid sicrhau bod y cyfieithiad o'r Gymraeg i'r Saesneg yn cael ei recordio rhag ofn y bydd apêl yn y dyfodol. Mae diffyg seilwaith cyfieithu priodol hefyd yn golygu y byddai'n rhaid i'r cyfieithydd eistedd yng nghanol y llys i gyfieithu heb allu manteisio ar ffrwd sain yn syth o microfôn y llys i glustffonau caeedig yn unol â'r model a argymhellir ar gyfer cyfieithu o'r Gymraeg. Mae'r seilwaith hwn ar gael yn ystafell Llys y Goron 1 yn Abertawe,

Abertawe

Cyfuno Neuadd y Ddinas, o fewn Llys y Goron yn Abertawe

Yn ôl cyfrifiad 2011, roedd nifer y boblogaeth a oedd yn siarad Cymraeg yn ardal awdurdod lleol Abertawe yn 11.4%. Ar hyn o bryd mae dau siaradwr Cymraeg ar staff Llys y Goron Abertawe, sef canran o 8%. Mae hyn ychydig yn llai na'r ganran o 11.4% ar gyfer ardal Awdurdod Lleol Abertawe.

Ni fydd y cynnig hwn yn cael effaith ar y defnydd o'r Gymraeg gan fod unrhyw achos â gofyniad o ran y Gymraeg yn Abertawe yn cael ei restru i'w gynnal yn Ystafell Llys y Goron 1 gan fod system gyfieithu ar gael yn y llys hwn.

Yn ystod 2013/14, cynhaliwyd pump achos yn Llys y Goron Abertawe a oedd â gofyniad o ran y Gymraeg a chwech yn 2014/15.

Castell-nedd a Phort Talbot

Cau Llys Sifil a Llys Teulu Castell-nedd a Phort Talbot

Yn ôl cyfrifiad 2011, roedd nifer y boblogaeth a oedd yn siarad Cymraeg yn ardal awdurdod lleol Castell-nedd Port Talbot yn 15.3%. Ar hyn o bryd y mae dau aelod staff yn dysgu Cymraeg ar lefel Sylfaen yn y llys. Ni chafwyd achosion yn 2013/14 nac yn 2014/15 â gofyniad iaith Gymraeg yn y llys hwn. Disgwylir y bydd staff Llys Sifil a Llys Teulu Castell-nedd yn symud i Port Talbot, ond byddwn yn ddibynnol ar ddau aelod staff nad yw eu sgiliau yn y Gymraeg yn dda iawn yn y llys hwn. Mae Gwasanaeth Llysoedd a Thribiwnlysoedd EM Cymru yn cydnabod y byddai'n ddoeth yn y tymor canolig i'r hirdymor i gynyddu nifer y staff sy'n siarad Cymraeg yn y llys hwn.

Does dim system gyfieithu yng Nghastell-nedd, ac os ceir cais am gyfieithu, byddai'n rhaid defnyddio'r offer cyfieithu symudol sydd gan ystad Gwasanaeth Llysoedd a Thribiwnlysoedd EM Cymru.

Pen-y-bont ar Ogwr

Cau Llysoedd Barn Pen-y-bont ar Ogwr

Fel ardal awdurdod lleol, mae poblogaeth Pen-y-bont ar Ogwr sy'n siarad Cymraeg yn 9.7%. Ar hyn o bryd, mae yma un aelod staff sy'n siarad Cymraeg. Y mae yma hefyd un cynghorydd cyfreithiol yn dysgu Cymraeg ar lefel Ganolradd.

Mae'n debyg y bydd staff y llys ynadon yn symud i Lys Ynadon Caerdydd, a fydd yn cynyddu nifer y siaradwyr Cymraeg yn y llys hwnnw.

Ni fydd symud gwaith sifil a gwaith teulu i Bort Talbot yn cael effaith andwyol ar ein gallu i ddarparu gwasanaeth Cymraeg oherwydd bydd gwaith Llys Sifil a Llys Teulu Castell-nedd hefyd yn symud i Ganolfan Cyfiawnder Port Talbot. Mae Gwasanaeth Llysoedd a Thribiwnlysoedd EM Cymru yn rhagweld y bydd y ddau sy'n dysgu hefyd yn symud i Bort Talbot.

Yn ystod 2013/14 a 2014/15, ni chafodd dim achosion eu cofnodi â gofyniad o ran y Gymraeg ar ochr sifil a theulu na troseddol y busnes.

Ni chafwyd dim achosion â gofyniad o ran y Gymraeg yn llys ynadon na llys sirol Pen-y-bont ar Ogwr yn ystod 2013/14 na 2014/15.

Dim ond un ynad Cymraeg sydd ar Fainc Castellnewydd ac Ogwr.

Does dim system gyfieithu ym Mhen-y-bont ar Ogwr a phe cyfyd cais am gyfieithu byddai'n rhaid defnyddio offer cyfieithu symudol o leoliadau eraill.

Rhondda Cynon Taf

Cau Llys Ynadon Pontypridd

Mae nifer y siaradwyr Cymraeg yn Rhondda Cynon Taf yn 12.3%, ychydig yn llai na'r ganran o 12.5% yn 2001. Yn y llys ynadon, mae gennym 15 aelod staff ar hyn o bryd, ac un ohonynt sy'n siarad Cymraeg. Mae'r cynnig yn cynnwys trosglwyddo'r gwaith i Ferthyr Tudful ac mae'n bosibl y bydd y siaradwr Cymraeg yn trosglwyddo gyda'r gwaith, a fydd yn ei dro yn cynyddu nifer y siaradwyr Cymraeg i ddau ym Merthyr Tudful.

Ni chafwyd dim achosion â gofyniad o ran y Gymraeg yn llys ynadon Pontypridd yn ystod 2013/14 na 2014/15.

Ar hyn o bryd mae pedwar ynad sy'n siarad Cymraeg ar Fainc Cymoedd Morgannwg.

Does dim offer cyfieithu yn Llys Ynadon Pontypridd, ond mae system hybrid yn Llys Cyfun Merthyr Tudful.

5. Mynediad at Gyfiawnder

Nodwyd yn yr ymgynghoriad ei hun y gallai fod dulliau eraill o gael mynediad at gyfiawnder yn y dyfodol lle na fydd pobl yn gorfod mynychu'r llys yn gorrforol e.e. Deisebau ysgaru ar-lein a 'Cyflwyno Ple' ar-lein. O ran gwella'r broses o ddigideiddio, mae Swyddogion y Gymraeg yn yr Uned Iaith Gymraeg yn gweithio'n agos gyda thîm diwygio Gwasanaeth Llysoedd a Thribiwnlysoedd EM i sicrhau bod swyddogaethau Cymraeg yn cael eu cynnwys yn y platfformau digidol newydd. Mae'r Uned Iaith Gymraeg ar hyn o bryd yn ymwneud â'r gwaith o sicrhau bod modd defnyddio'r Gymraeg yng nghyswllt y cynlluniau canlynol:

- Newid ffeiliau llys â llaw i ffeiliau digidol a nodi'r dewis iaith;
- Gallu talu dirwy ar-lein yn Gymraeg;
- Mwy o gynnwys Cymraeg ar .gov.uk;
- Y gallu i ddefnyddio'r Gymraeg yng nghyswllt deisebau ysgariad;
- Gweithio gydag awdurdodau'r Heddlu i sicrhau bod dewis iaith unigolion yn cael ei gofnodi ar y pwynt mynediad yng nghyswllt achosion troseddol; a
- Cynnwys Cymraeg ar y sianeli digidol newydd fel negeseuon ar twitter a blogiau allanol

Enghraifft ddiweddar o ymrwymiad Gwasanaeth Llysoedd a Thribiwnlysoedd EM i ddarparu'r gallu i ddefnyddio'r Gymraeg ar lwyfannau digidol yw'r platfform Cymraeg sydd ar gael ar gyfer 'Pledio' ar-lein. Mae gan yr Uned Iaith Gymraeg hefyd brofiad o weithio gyda rhaglenni amser real ar y we fel Transifex er mwyn darparu gwasanaeth cyfieithu cyflym ar gyfer llwyfannau TG sy'n newid yn gyflym.

6. Casgliad

O ran gallu'r sefydliad i ddarparu gwasanaeth Cymraeg, mae Gwasanaeth Llysoedd a Thribiwnlysoedd EM Cymru yn credu y bydd lleoli siaradwyr Cymraeg ac ynadon mewn llai o lysoedd yn tueddu i wella'i allu i ddarparu gwasanaeth Cymraeg yn hytrach na'i lesteirio. Byd y cynigion i gau llysoedd yn ein galluogi i ddefnyddio sgiliau Cymraeg prin yn fwy hyblyg.

Bydd cael llai o lysoedd hefyd yn galluogi Gwasanaeth Llysoedd a Thribiwnlysoedd EM Cymru i ddefnyddio'i ddarpariaethau cyfieithu yn well o ran ei gyfarpar e.e. cais diweddar i gynnal treial â gofyniad o ran y Gymraeg

yn Llys y Goron Caerfyrddin - roedd rhaid rhestru'r achos yn Llys y Goron Abertawe oherwydd diffyg seilwaith cyfieithu yn y llys yng Nghaerfyrddin.

Wrth lunio'r asesiad effaith hwn, ystyriwyd 'Cymreictod' yng nghyswllt lleoliad rhai o'r llysoedd mewn ardaloedd sy'n cael eu hystyried yn fwy 'Cymraeg' nag eraill e.e. Dolgellau, Caerfyrddin. Gellid dadlau bod gwasanaeth Cymraeg yn ddisgwyliedig yn y llysoedd hynny ac y byddai cynnig ieithyddol 'gweithredol' yn cael ei ddarparu i ddefnyddwyr y llys. Ond, un rhan yn unig yw'r llysoedd/tribiwnlysoedd o fewn jig-so cyfiawnder ehangach ac mae profiad defnyddiwr llys o ran iaith yn ddibynol ar ffactorau eraill fel y nodwyd yn flaenorol. Mewn achosion yn Llys y Goron does dim hawl i gael rheithgor dwyieithog a, hyd yn oed mewn ardaloedd fel Caernarfon, gall hyn atal siaradwr Cymraeg rhag defnyddio'r iaith gan y byddai'n cyflwyno'r dimensiwn ychwanegol o gyfathrebu drwy gyfieithydd.

Mae Gwasanaeth Llysoedd a Thribiwnlysoedd EM Cymru yn cydnabod y gallai cau llysoedd mewn ardaloedd lle mae canran y siaradwyr Cymru oddeutu 50% neu fwy, a lle mae'r Gymraeg yn cael ei defnyddio'n rheolaidd yn y llysoedd hynny (e.e. Dolgellau), gael ei ystyried yn gam a fyddai'n cael mwy o effaith ar ddefnyddwyr llys sy'n siarad Cymraeg nag ar y rheini a'r Saesneg yn iaith gyntaf iddynt. Felly, bydd Gwasanaeth Llysoedd a Thribiwnlysoedd EM Cymru yn gwneud rhagor o waith i ymchwilio i ddarpariaethau eraill ar Ynys Môn, Dolgellau, Aberhonddu a Phen-y-bont ar Ogwr.

Mae Gwasanaeth Llysoedd a Thribiwnlysoedd EM Cymru yn cydnabod bod angen mwy o ddarpariaeth Gymraeg yn rhai o'i swyddfeydd o ran staff a bydd yn rhoi sylw i hyn drwy'r broses Dysgu a Datblygu neu drwy adleoli'r staff Cymraeg presennol. Dyma'r llysoedd hyn:

- Canolfan Cyfiawnder Port Talbot – dim siaradwyr Cymraeg a'r posibilrwydd o adleoli dau aelod staff sy'n dysgu Cymraeg
- Llys Cyfun Merthyr – un siaradwr Cymraeg a'r posibilrwydd o adleoli un aelod staff o Lys Ynadon Pontypridd
- Llys Ynadon Llandudno – un aelod o'r staff gweinyddol yn siarad Cymraeg

Dros y misoedd nesaf, mae Gwasanaeth Llysoedd a Thribiwnlysoedd EM yn gobeithio ailgyhoeddi ei ganllawiau i'w reolwyr yng nghyswllt recriwtio a dynodi swyddi lle mae'r gallu i siarad ac ysgrifennu Cymraeg yn hanfodol neu'n ddymunol.

Mae Gwasanaeth Llysoedd a Thribiwnlysoedd EM Cymru yn credu y bydd y newidiadau o fudd i'w bartneriaid yn y sector cyfiawnder drwy ei gwneud yn haws, er enghraifft, i Wasanaeth Eryl y Goron anfon erlynwyr sy'n siarad Cymraeg ar gyfer achosion yng Nghaernarfon, gan y bydd llai o lysoedd iddynt eu gwasanaethu.

7. Monitro a Threfniadau Adolygu

Bydd Gwasanaeth Llysoedd a Thribiwnlysoedd EM Cymru yn monitro'r effeithiau drwy'r dulliau canlynol:

- dadansoddi gwybodaeth o unrhyw arolygon gwasanaeth i gwsmeriaid a allai gael eu cynnal;
- adborth gan gwsmeriaid a chwynion a nodir ar ein system 'Café';
- adborth gan ein staff ein hunain a Hyrwyddwyr y Gymraeg;
- monitro'r defnydd o'r Gymraeg mewn gwrandawiadau llys yn fisol;
- cyfarfodydd rheolaidd â Barnwr Cyswllt yr Iaith Gymraeg; a
- adroddiadau amserol ar y ddarpariaeth Gymraeg i Dîm Rheoli Cymru.

Bydd yr Asesiad Effaith yn cael ei adolygu'n rheolaidd tra bydd y cynigion yn cael eu rhoi ar waith.